

**STALININIS
REŽIMAS
LIETUVOJE
1944–
1953 m.**

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

**STALININIS
REŽIMAS
LIETUVOJE
1944–
1953 m.**

Sudarė
REGINA LAUKAITYTĖ

LII
LEIDYKLA

VILNIUS, 2014

UDK 94(474.5)„1944/1953“
St33

Knygos leidybą finansavo
Lietuvos mokslo taryba
Nacionalinė lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programa
Projekto finansavimo sutartis Nr. LIT-8-34

Recenzentai:

Saulius Grybkauskas

Valdemaras Klumbys

ISBN 978-9955-847-79-3

© Lietuvos istorijos institutas, 2014

© Straipsnių autoriai, 2014

© Regina Laukaitytė, sudarymas 2014

SOVIETŲ SAUGUMO PADĖTIS LIETUVOS SSR 1944–1953 M.

ĮVADAS

Lietuvių istorinėje literatūroje yra įvairių faktų, statistinių duomenų ir suformuluota daug apibendrinimų apie sovietų saugumo represijas pokario Lietuvoje. Tačiau kol kas nepakankamai aptarta ir išnagrinėta paties saugumo, kaip struktūros, padėtis Lietuvos SSR valdymo sistemoje. Aprioriškai egzistuoja du kardinaliai skirtingi požiūriai. Pagal pirmąjį, saugumas buvo viską valdantis (t. y. valstybė valstybėje), o pagal antrą saugumas buvo išimtinai sprendimų vykdytojas. Politinė konjunktūra, o vėliau politinis jautrumas ilgą laiką neleido tyrinėti šios temos, todėl ir susiformavo minėti požiūriai.

Šio straipsnio tyrimo objektas yra sovietinis saugumas kaip valstybinė institucija ir jo padėtis Lietuvos SSR valdymo sistemoje. Represiniai jo veiksmai nebus aptariami, nes tai atskiro tyrimo tema. Darbo tikslas – remiantis archyvine medžiaga bei istorine literatūra panagrinėti sovietinių saugumo institucijų padėties Lietuvos SSR valdymo sistemoje esminius aspektus. Šią užduotį padės atskleisti bendros NKGB (nuo 1946 m. MGB) situacijos SSRS apibūdinimas ir galimos Lietuvos SSR specifikos apžvalga. Tiriamajame darbe bus svarbu aptarti Sovietų Sąjungą valdančio sluoksnio – Komunistų partijos (kartu LKP) sąveikas ir bendrus darbus su saugumo struktūra, partijos įtaką čekistams, taip pat saugumiečių vietą partinėje nomenklatūroje, nacionalinių kadro parinkimo į tarnybą NKGB/MGB būdus, atskirai panagrinėti iškilusias konfliktines situacijas tarp saugumo ir kitų Lietuvos SSR valdymo struktūrų. Taip pat siekiama apžvelgti santykius su kitomis sovietinėmis institucijomis ir keliais konkrečiais pavyzdžiais parodyti bendrus visų sovietinių įstaigų darbus. Tokių klausimų nagrinėjimas padės atskleisti bendrąją saugumo padėtį Lietuvos SSR. Chronologinės darbe nagrinėjamų klausimų ribos apima stalininį laikotarpį.

Šios minimos temos nėra pakankamai išnagrinėtos lietuvių istorinėje literatūroje, nes daugiau dėmesio skiriama praktinei NKGB/MGB veiklai. Kai kurie nagrinėjamos temos aspektai jau yra apžvelgti istorikų darbuose, nagrinėjančiuose kitą to laikotarpio problematiką. Vienas pirmųjų saugumo praktinę veiklą tyrinėjo Arvydas Anušauskas¹. Saugumo vaidmuo Lietuvos SSR yra aprašytas ir nagrinėtas ne viename istoriko Vytauto Tininio darbe². Antai autorius knygoje apie Antaną Sniečką aprašo ir jo gyvenamąją, ir darbo aplinką, trumpai apžvelgdamas kai kuriuos saugumo padėties sovietų Lietuvoje aspektus. Informatyvūs šio istoriko parengti dokumentų rinkiniai apie gyvenimą pokario Lietuvoje. Faktų apie saugumiečius, priklausiusius partinei nomenklatūrai, yra atskleidęs Kastytis Antanaitis³. Statistinių duomenų apie personalinę sovietų saugumo struktūrą Lietuvoje sudėtį yra pateikęs Liudas Truska⁴, o saugumo struktūrų funkcijas pagal atskirus skyrius yra aprašiusi Inga Petravičiūtė⁵.

Daug faktografijos apie sovietų saugumą savo knygoje, paremtoje gausiais archyviniais šaltiniais, pateikė J. Starkauskas⁶. Autorius panaudojo ne tik centrinių institucijų, bet ir apskričių saugumo padalinių ir partijos komitetų veiklos dokumentus, iš jų apie bendradarbiavimą slopinant par-

- 1 A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius, 1996; KGB Lietuvoje 1940–1991 metais, *Lietuvos archyvai, Ką byloja KGB dokumentai*, t. 8, Vilnius, 1997; KGB ir lietuvių visuomenė. Slaptasis karas 1954–1991 metais, *Darbai ir dienos*, t. 21, Kaunas, 2000, p. 233–283.
- 2 V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, Vilnius, 1994; V. Tininis, *Sniečkus. 33 metai valdžioje*, Vilnius, 2000; V. Tininis, *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m.*, t. 1–3, Vilnius, 2003, ir kt.
- 3 K. Antanaitis, Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra, *Darbai ir dienos*, t. 7(18), Kaunas, 1996.
- 4 L. Truska, MVD–MGB darbuotojų personalinė sudėtis, *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*, Vilnius, 1999, p. 72–136.
- 5 I. Petravičiūtė, Sovietinio saugumo struktūra ir funkcijos Lietuvoje, *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*, Vilnius, 1999, p. 7–71.
- 6 J. Starkauskas, *Represinių struktūrų ir komunistų partijos bendradarbiavimas įtvirtinant okupacinį režimą Lietuvoje 1944–1953 m.*, Vilnius, 2007.

tizaninį judėjimą, represijas Lietuvos gyventojų atžvilgiu ir kt. Reikiamos medžiagos galima rasti ir kitų tyrėjų darbuose.

Pagrindinė archyvinė medžiaga yra paties sovietų saugumo dokumentai, saugomi Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA). NKGB/MGB susirašinėjimo su kitomis institucijomis dokumentai atskleidžia tarpusavio ryšius bei jų pobūdį. Šia tema daugiau medžiagos nei pačiame buvusiame KGB archyve esama LKP CK fonde (f. 1771). Pagalbinė medžiaga gali būti LSSR Ministrų tarybos (f. R-754) ir LSSR AT (f. R-758) dokumentai apie šių institucijų sąsajas su saugumu, saugomi Lietuvos centriniame valstybiniame archyve (toliau – LCVA). Visa minima medžiaga gali padėti atskleisti tik tai, kas vyko Lietuvos SSR teritorijoje. Bendrą SSRS saugumo padėtį rodytų Rusijos archyvuose saugoma medžiaga, bet tik maža jos dalis iki šiol priinama tyrėjams.

BENDROS SOVIETŲ SAUGUMO PADĖTIES TENDENCIJOS

Stalinizmo metais vienintelė reali ir visa sprendžianti galia buvo vieno žmogaus rankose. Visos kitos sovietinės institucijos tik vykdė jo vienašališkus sprendimus. Sovietų saugumas atstovavo represiniam sistemos įrankiui ir išliko nedaloma jos dalis, niekada nerodydamas opozicijos režimui ir neužimdamas skirtingos pozicijos nuo aukščiausios partijos (o kartu valstybinės) valdžios. Visas didžiąsias savo akcijas jis vykdė tik Kremliaus šeimininko nurodymu ar bent pritarimu, kartais parodydamas iniciatyvą ir taip padidindamas represijų ar tiesiog priešų paieškos mastą. Viršplanines pastangas skatino čekistų patirtis, įgyta masinių valymų metu ketvirtajame dešimtmetyje. Bet tarnybinis uolumas ne visada leisdavo saugumiečiams išsaugoti savo darbo vietas (nors kai kurie, aktyviai veikdami, tikėjosi išsaugoti postus ar net gyvybes). Nors pokario metais buvo sušaudyti saugumo vadovai Lavrentijus Berija, Vsevolodas Merkulovas, Viktoras Abakumovas (šio likimo išvengė tik Semionas Ignatjevas), masinių represijų prieš sovietų saugumiečius nebeapsitaikė. Anksčiau įgyta patirtis turėjo įtakos saugumiečių elgsenai. Tokia psichologine atmosfera galima paaiškinti kai kurių saugumiečių perdėtą aktyvumą.

1946 m. į SSRS MGB ministro postą atėjus V. Abakumovui, nuo 1947 m. jo vadovaujamai ministerijai pradėta perdavinėti vis daugiau funkcijų (vidaus kariuomenė, pasienio tarnyba, milicija ir kt.). Bet 1947 m. gegužės 30 d. SSRS Ministrų tarybos (MT) nutarimu iš MGB atimta užsienio žvalgybos funkcija buvo perduota naujai kuriamam Informaciniam komitetui prie SSRS MT. Į šį komitetą pateko ir kitos žvalgybinę veiklą vykdančios valstybės institucijos. Naujasis darinys turėjo dirbti ir pagal emigracijos bei „sovietinių piliečių kolonijų“ užsienyje kryptis. Bet neilgai trukus komitetas virto biurokratine struktūra ir sprendimų priėmimas ėmė strigti. Todėl 1949 m. karinė žvalgyba grąžinta į Ginkluotųjų pajėgų ministeriją, o pats Informacinis komitetas prijungtas prie Užsienio reikalų ministerijos (URM). Žvalgyba užsienyje ir darbas tarp emigrantų perduotas į MGB rankas. 1949 m. tam reikalui įsteigta 1-oji vyriausioji valdyba (PGU), kuriai nuo 1951 m. pavestas visas žvalgybinis darbas užsienyje⁷. Nors saugumo ministerija buvo stiprinama, jos vadovui V. Abakumovui nepavyko išsaugoti posto. 1951 m. jis buvo suimtas, apkaltintas nebūtais dalykais, be kita ko, partijos ir valstybes „išdavimu“⁸. Jo negelbėjo nei ištikimybė Stalinui, nei jo nurodymų vykdymas⁹.

Stalinizmo metais saugumas įėjo į bendrą sovietų valstybės institucijų struktūrą, vadinamąją nomenklatūrinę sistemą, kurioje pagrindinis vaidmuo teko partiniams organams. Stalino valdymo metais sukurta struktūra apibrėžė aiškią subordinaciją SSRS valdyme. Antai į aukštesnes pareigas skiriami asmenys turėjo gauti tam tikro partinio komiteto pritarimą. Tai buvo taikoma ir sovietinio saugumo struktūrų darbuotojams.

7 К. Дегтярев, А. Колпакиди, Внешняя разведка СССР, Москва, 2009. Prieiga per internetą <http://www.e-reading-lib.org/chapter.php/1015568/30/Degtyarev_-_Vneshnyaya_razvedka_SSSR.html> [žiūrėta 2013-04-17].

8 VKP(b) CK 1951 m. liepos 11 d. nutarimas „Apie netinkamą padėtį TSRS Valstybės saugumo ministerijoje“. Prieiga per internetą <<http://shieldandsword.mozohin.ru/documents/ck11751.htm>> [žiūrėta 2014-04-16].

9 А. Колпакиди, М. Серяков, *Щит и меч*, Москва, 2002]. Prieiga per internetą <<http://www.booksite.ru/localtxt/sch/iti/mech/25.htm#111>> [žiūrėta 2013-04-10].

Sovietų saugumas – ideologinė neatskiriama komunistų partijos ir sovietų sistemos dalis. Absoliuti čekistų dauguma buvo partijos nariai (ypač vadovaujantysis personalas). Čekistai, nelygu rangas, visada deklaratyviai pabrėždavo savo ištikimybę komunistų partijos idealams. Todėl jų charakteristikoje dažnas įvertinimas, esą vienas ar kitas asmuo yra „atsidavęs Lenino–Stalino reikalui“. Partijos vadovybės (tikriau – Stalino) direktyvos ir nuostatos turėjo būti visos sistemos ideologinis pagrindas. Ant šio pagrindo turėjo stovėti taip pat ir sovietų saugumas. Priešingu atveju – be visus vienišančio objekto – negalėtų egzistuoti ir pati sistema. Abejotina, ar paprastas, dažnai žemo išsilavinimo čekistas „moksliškai“ suprato komunistinės ideologijos esmę, bet jis, dirbdamas sistemoje, perprato partijos vadovybės paskirtą Sovietų Sąjungos išorės ir vidaus priešų apibūdinimą.

Komunistų partijos vaidmens svarba saugumo atžvilgiu irgi nuolat didėjo, ypač kai į SSRS MGB ministro postą buvo paskirtas anksčiau partinėse struktūrose dirbęs S. Ignatjevas. 1952 m. pradžioje jis pateikė siūlymus (galbūt partijos „paragintas“) VKP(b) CK dėl MGB galių apribojimo sovietinių partinių ir administracinių pareigūnų atžvilgiu. Be kita ko, buvo siūloma išbraukti atsakingas pareigas einančius asmenis iš MGB operatyvinės įskaitos. Taip pat vietiniai MGB vadovai „griežtai įspėti“ agentūriškai netirti asmenų, dirbančių aukštesiose partinėse ir administracinėse struktūrose, o atsiradusią informaciją nusiųsti respublikų partijos pirmiesiems sekretoriams ir veikti pagal jų nurodymus¹⁰. Tikriausiai tokie nurodymai buvo padiktuoti aukštesnių viršininkų, ir tai rodė, į ką dar labiau linko galios svertai. 1952 m. rugsėjo 26 d. išleistoje SSRS MGB direktyvoje Nr. 161 nurodyta išbraukti iš agentūrinio tinklo partinio aparato darbuotojus, sovietinių organų, profesijų ir komjaunimo organizacijų vadovujančius darbuotojus, taip pat techninius darbuotojus, aptarnaujančius partines struktūras¹¹. Išimtiniais

10 LSSR MGB ministro S. Ignatjevo 1952 01 29 raštas VKP(b) CK sekretoriui G. Malenkovui, *Rusijos valstybinis naujausių laikų istorijos archyvas* (toliau – RVNLIA), f. 89, ap. 18, b. 21, l. 1–3.

11 LSSR MGB ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1952 10 29 pažyma, *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – LYA), f. K-15, ap. 1, b. 109, l. 103.

atvejais, suderinus su vietiniu partijos pirmuoju sekretoriumi (LSSR atveju su A. Sniečkumi), buvo galima kai kuriuos asmenis palikti agentūriniame tinkle. Lietuvoje agentūrinio tinklo peržiūrėjimas prasidėjo spalio mėnesį. Pirmu kartu iš tinklo išbraukta 20 žmonių, sunaikintos jų bylos. Paliktas 21 agentas, buvęs LSSR valdžios struktūrų (LKP CK, LSSR MT, LSSR AT) aptarnaujančiame personale (budėtojai, mašininkės, valytojos ir kt.), taip pat penki, einantys administracines pareigas LSSR įstaigose. Bet MGB darbuotojams uždrausta duoti šiai agentūrai pavedimus dėl partinių darbuotojų sekimo. O ir ateityje agentai, pradėję eiti vadovaujančias pareigas sovietinėse įstaigose, turėjo būti išbraukiami iš tinklo¹². Agentai aptarnaujančiame personale buvo palikti aukščiausių organų apsaugai, be to, jie turėjo užkirsti kelią „antisovietiniam elementui“ prasiskverbti į sovietines struktūras¹³. Kiti penki agentai palikti tinkle, nes pagal MGB užduotį sekė antisovietinių organizacijų dalyvius¹⁴. 1953 m. sausio 31 d. SSRS MGB nurodymu dar kartą patikrinus agentūrinį tinklą, iki kovo pabaigos iš LSSR MVD agentūrinio tinklo (agentų, rezidentų, konspiracinių butų laikytojų) buvo pašalinti 137 žmonės (iš jų 20 partinių darbuotojų, 28 pirminių partinių organizacijų sekretoriai), o 24 konspiracinių butų laikytojai kuriam laikui dar palikti¹⁵. Tokie šalinimai truko per ištisus 1953 metus.

Panašūs nurodymai ir jų vykdymas atskleidžia, kas toje sistemoje buvo viršesnis: vietinis partijos funkcionierius ar saugumo padalinio viršininkas. Paprastai jų politiniai interesai nesusikirsdavo. O anksčiau pateikti pavyzdžiai rodo įsigalėjusią nuostatą, kad partijos, sovietinių įstaigų ar organizacijų vadovai negali būti sekami, juolab saugumo verbuojami slaptam darbui. Tai sudarė sąlygas formuotis „neliečiamųjų“ klasei SSRS valdžioje.

12 Ten pat, l. 103–107.

13 LSSR MGB ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1952 11 19 aiškinamasis raštas SSRS MGB ministrui S. Ignatjevui, ten pat, l. 109.

14 LSSR MGB ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1952 10 29 pažyma, ten pat, l. 105.

15 LSSR MVD ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1953 03 27 aiškinamasis raštas SSRS MVD ministrui L. Berijai, ten pat, l. 194–196.

BENDRA SAUGUMO PADĖTIS LSSR VALDYMO SISTEMOJE

LSSR vykę procesai pasižymėjo tam tikra specifika. Į primestą sovietinę sistemą kasmet įstodavo šimtai naujų komunistų partijos narių, brendusių visai kitokiomis sąlygomis. 1945 m. sausio 1 d. LKP turėjo 2851 narį¹⁶, o 1946 m. sausio 1 d. jau buvo 5756 komunistai¹⁷. Šie skaičiai nuolat didėjo, bet pokariu tai daugiau vyko atvykstančiųjų sąskaita, o ne dėl priimtų vietos gyventojų¹⁸. Naujai į partiją priimami LSSR vietiniai gyventojai ir atsiųstieji iš SSRS turėjo nevienodą patirtį ir dėl to skirtingą suvokimą apie sovietinę tikrovę. Vienaip ją suvokė lietuviai komunistai, kurie nebuvo lankęsi Sovietų Sąjungoje, ir visiškai kitaip – atvykėliai iš SSRS, nesuprantantys Lietuvos ir lietuvių gyvenimo specifikos. Sparti sovietizacija niveliavo partitį ir mąstymą. Tačiau dėl tvyrančio nepasitikėjimo neseniai įstoję į partiją lietuviai vargiai galėjo patekti į vadovaujančias pareigas.

LSSR, būdama SSRS periferija, turėjo paklusti Maskvos diktatui ir nepriimti savarankiškų politinių sprendimų. Formaliai LSSR saugumo padalinys buvo pavaldus LSSR Ministrų tarybai (iki 1946 m. – Komisarų tarybai), nors vadovaujančias pozicijas turėjo komunistų partija. Bet kildavo klausimas, kuriai tiesiogiai partijos grandžiai – Maskvai ar Vilniui – turėjo paklusti sovietų saugumas. Į šį klausimą atsakė nomenklatūrinė sistema.

Saugumo padalinys Lietuvoje visada turėjo dvejetainę priklausomybę nuo Lubiankos ir atitinkamų partinių struktūrų. Lietuvos saugumiečiai iš tiesioginių viršininkų Maskvoje gaudavo operatyvinės veiklos nurodymus kasdieniam darbui. Su Lubianka taip pat buvo derinami konkrečių operacijų ar agentūrinių kombinacijų veiksmai, kai būdavo peržengiama respublikinio padalinio kompetencija: kada buvo planuojamos akcijos, įvairūs operatyviniai žaidimai su pagrindiniais priešininkais – amerikiečių ar anglų žvalgybomis (tai liudija bylos „Neman“, „Volna“, „Les“ ir kt.). Tokių klausimų

16 Lietuvos komunistų partija skaičiais 1918–1975 metais, sud. P. Beresnevičius, Vilnius, 1976, p. 67.

17 Ten pat.

18 Ten pat, p. 69.

derinimas su Centru trukdavo gana ilgą laiką, dėl to nukentėdavo operatyvumas. Bet vadovybė Maskvoje privalėjo kontroliuoti svarbias operacijas, peržengiančias Lietuvos ribas.

Lietuvos SSR partinė valdžia buvo LKP(b) CK biuras ir atitinkami vietų komitetai. Aišku, šias struktūras irgi kontroliavo partiniai prižiūrėtojai iš Maskvos. Tuo 1944–1947 m. užsiėmė VKP(b) CK Lietuvos biuras, vėliau LKP(b) CK antrieji sekretoriai, atsiųsti iš SSRS. Minėtam biurui priklausantis SSRS NKVD/NKGB įgaliotinis Lietuvai Ivanas Tkačenka turėjo koordinuoti saugumo organų veiklą. Šis čekistas niekaip negalėjo ir nenorėjo paklusti vietos partinei vadovybei. Nors su Lietuvos SSR vadovais A. Sniečkumi ir Mečislovu Gedvilu buvo to paties biuro nariai, lyg vieno statuso ir formaliai turėjo tas pačias teises, tarp jų normalūs darbo santykiai nesusiklostė.

Su žemesnio rango saugumiečiais ir jų vadovaujamais padaliniais buvo kitaip. LKP(b) CK sekretoriai nuolat gaudavo pranešimus apie padėtį Lietuvoje, CK biuro posėdžiuose buvo svarstomi su saugumo veikla susiję klausimai. Taip vyko ir apskrityse, vėliau – rajonuose. Kiekvienas partijos komitetas turėjo svarstyti atitinkamo saugumo padalinio veiklą. Bet to meto apskričių partiniuose komitetuose tokia tvarka nebuvo nusistovėjusi. Tai matyti iš išlikusių partinių dokumentų. Viename 1949 m. LKP(b) CK rašte teigiama, jog partinėse organizacijose „ypač retai ir ne visiškai pilnai svarstomi poskyrių [MGB – D. J.] operatyvinės veiklos klausimai ir atskirų komunistų darbo rezultatai, neapibendrinama teigiama patirtis ir kritikuojami jų darbo trūkumai, nevykdoma reikiama kova dėl tarybinio teisėtumo stiprinimo ir ne visada sudaroma partinė nuomonė apie amoralaus komunistų elgesio faktus“¹⁹. Pats LKP(b) CK sekretorius A. Sniečkus, reaguodamas į tokius faktus, nurodė, kad apskričių ir valsčių partijos komitetai nusišalino nuo vadovavimo MGB partinėms organizacijoms ir nekontroliuoja jų darbo. Todėl jis rašte pavadė „sistemiškai tikrinti jų darbą ir išklausti

19 LKP CK Administracinio skyriaus vedėjo Moskvinio 1949 m. rugsėjo mėn. raštas, LYA. LKP dokumentų skyrius (toliau – LKP DS), f. 1771, ap. 52, b. 48, l. 18.

ataskaitas apskričių ir valsčių komitetų biurų posėdžiuose²⁰, be to, kiekvieną darbuotoją įpareigojo sistemingai dirbti „pakeliant idėjinį-politinį ir kultūrinį lygį“. Partijos funkcionieriai suvokė, kad sovietines įstaigas (jų tarpe saugumą) paprasčiausia valdyti per jų partines organizacijas, nes partiniuose susirinkimuose galima aptarinėti ne tik partinius, bet ir darbo reikalus. Tokiuose posėdžiuose svarstydavo net slaptos operatyvinės veiklos klausimus. Partinių susirinkimų išvados būdavo siunčiamos partiniams komitetams, o partijos nariai turėjo paklusti jų nurodymams. Atskirais atvejais toks kontrolės mechanizmas nebuvo itin paveikus, nes apskrityse saugumo padaliniai, nors bendradarbiavo su vietos partijos komitetais, bet ne visada buvo linkę jiems atsiskaityti. O informaciją gauti iš MGB buvo naudinga patiems LKP vadovams, nes tai jiems padėjo suprasti, kas vyksta konkrečioje apskrityje.

ČEKISTAI LKP CK NOMENKLATŪROS ĮSKAITOJE

LSSR NKGB/MGB vadovo postas priklausė pareigybėms, kurias tvirtino VKP(b) CK sekretoriatas, todėl LKP(b) CK negalėjo turėti įtakos jo skyrimui. Kai kurių į LSSR MGB postą iš SSRS atsiųstų asmenų LKP(b) vadovybė galbūt net nepažinojo (pvz., ministrai P. Kondakovas, N. Gorlinskis prieš skiriamą į pareigas niekada nebuvo dirbę LSSR teritorijoje). Tačiau žemesni saugumo pareigūnai buvo įrašyti į LKP(b) CK nomenklatūros įskaitą, todėl juos tvirtindavo LKP(b) CK. Nomenklatūros įskaitoje esančių pareigybių skaičius kurį laiką didėjo, ypač 1948 metais. Augimą lėmė tai, kad 1947 m. kovos su antisovietiniu pagrindžiu funkcija buvo perduota MGB, todėl išaugo bendras ministerijos pareigybių skaičius. Į LKP(b) CK įskaitą įrašyti MGB valsčių poskyrių viršininkai sudarė įskaitoje esančiųjų daugumą. 1948 m. pradžioje LKP(b) CK nomenklatūros įskaitoje buvo 27 pareigybės iš LSSR MGB centrinio aparato, 37 iš apskričių ir miestų skyrių ir 293 iš valsčių²¹. Bet netrukus

20 LKP(b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus 1949 m. raštas LKP apskričių ir miestų sekretoriams, ten pat, l. 25–26.

21 LKP(b) CK 1948 01 01 ataskaita, pasirašyta CK sekretoriaus kadrans D. Šupikovo, apie darbą su kadrans 1947 m., ten pat, ap. 11, b. 214, l. 180–181; J. Starkauskas,

šis skaičius vėl sumažinamas – 1950 m. LSSR MGB centriniam aparate dirbo 52 aukštesnių partinių organų įskaitoje esantys asmenys (iš jų 11 VKP(b) CK įskaitoje, likusieji LKP(b) CK)²². Žemesniuose padaliniuose dirbantys čekistai priklausė atitinkamoms vietinėms partinėms organizacijoms. Nomenklatūros įskaitoje įrašytus asmenis, skiriamus į tam tikras pareigas, turėdavo patvirtinti atitinkamo lygio partijos vadovybė. Didelių konfliktų šiais klausimais nekildavo, bent jų neužfiksuota dokumentuose. Dar vertėtų papildomai patyrinėti, ar partiniai vadovai į paskyrimus žvelgdavo formaliai, ar iš tikro neturėjo priekaištų skiriamiems į pareigas čekistams. Nors kartais žemesniame partiniame lygmenyje (dažniausiai apskrityse) pasitaisydavo prieštaravimų dėl vieno ar kito saugumo darbuotojo priėmimo ar atleidimo iš darbo, jei prieš tai nebuvo derinta su partijos komitetu²³.

Per partines struktūras saugumiečiai ne tik buvo tvirtinami į pareigas, bet ir šalinami iš partijos. (Pašalinimas iš partijos reikšdavo karjeros pabaigą ar net patraukimą atsakomybėn.) Pokario metais Lietuvoje daugiausia iš partijos buvo šalinami represinių struktūrų komunistai. Iš MGB bei MVD 1946 m. pašalinti 82, 1947 m. – 171²⁴, 1948 m. – 193²⁵ (1948 m. iš viso iš partijos pašalinti 374 asmenys). Reikia pasakyti, kad saugumo struktūros, palyginti su kitomis sovietinėmis institucijomis, buvo pačios „partiškiausios“, todėl ir pašalintųjų skaičius procentiškai buvo didžiausias. Dažniausia šalinimų priežastis – vadinamieji „socialistinio teisėtumo pažeidimai“ (kitaip tariant, nusikaltimai), bet būdavo šalinama ir už vadinamąjį „buitinį-moralinį pakrikimą“ (kitaip tariant, nepadorų elgesį šeimoje ar viešumoje).

■ ■ ■
Represinių struktūrų ir komunistų partijos bendradarbiavimas įtvirtinant okupacinį režimą Lietuvoje 1944–1953 m., Vilnius, 2007, p. 475.

22 V. Tininis, *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m.*, t. 1, p. 162.

23 LKP(b) Varėnos rj. komiteto sekretoriaus K. Kalčio 1952 04 02 raštas LKP(b) CK administracinio skyriaus vedėjui V. Bylinskiui, LYA. LKP DS, f. 1771, ap. 123, b. 8, l. 56.

24 LKP(b) CK partinės kolegijos sekretoriaus Petraičio 1948 m. raštas LKP(b) CK sekretoriui D. Šupikovui, ten pat, l. 240.

25 LKP(b) CK partinės kolegijos sekretoriaus Petraičio 1948 m. raštas LKP(b) CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui, ten pat, ap. 52, b. 45, l. 247.

Kartais eiliniai čekistai iš darbo būdavo atleidžiami be formalaus partijos sprendimo. Bet pati LSSR MGB savo padaliniams nurodydavo, kad negalima asmens atleisti iš darbo nesuderinus su partinėmis struktūromis, jei minimas darbuotojas yra įrašytas į jų nomenklatūros įskaitą²⁶. Toks asmens patvirtinimas į pareigas ar šalinimas iš partijos galėjo turėti įtakos saugumo kadro formavimuisi. Teoriškai šių klausimų sprendimas buvo LKP rankose. Tik neaišku, kiek aktyviai pati LKP vadovybė norėjo ir turėjo interesą kištis į šiuos reikalus.

ČEKISTINIAI „NACIONALINIAI“ KADRAI

Kitas LKP įtakos svertas galėjo būti kadro parinkimas į darbą MGB sistemoje. Tuomet respublikoje vyko deklaruojamas specifinis procesas – nacionalinių kadro atranka į MGB struktūras. Šiuo atveju iš centrinių SSRS įstaigų ateinančios direktyvos tarsi skatino šį veiksmą, bet krašto padėtis jį stabdė.

Tebevykstant SSRS ir Vokietijos karui, užfrontėje buvo rengiami kadrai Sovietų Lietuvai atstatyti, buvo kuriamas ir saugumo aparatas. Kad grįžus į Lietuvą netrūktų čekistinių kadro, siūlyta didinti NKVD aukštojoje mokykloje besimokančių lietuvių kursantų skaičių (juos buvo galima parinkti iš sovietinio aktyvo per LKP(b) CK)²⁷. Tuo pačiu metu prašoma nesiųsti lietuvių kilmės kursantų į įvairias užduotis²⁸. Tokios iniciatyvos ėjo iš buvusių LSSR NKGB darbuotojų. Nuo 1943 m. pavasario lietuvių čekistų parengiamieji kursai vyko Pavlovo Posade. Mokymuose lietuvių čekistų būdavo palyginti nedaug. Antai 1943 m. pradžioje SSRS NKVD aukštosios mokyklos

26 LSSR MGB ministro pavaduotojo A. Gailevičiaus 1952 02 02 raštas LKP(b) CK Administracinio skyriaus vedėjui Bylinskiui, ten pat, ap. 123, b. 7, l. 103.

27 SSRS NKVD 4 valdybos 1 skyriaus 3 poskyrio viršininko mjr. A. Guzevičiaus 1942 06 06 raportas SSRS NKVD komisaro pavaduotojui Merkulovui, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 149, l. 131.

28 SSRS NKVD 4 valdybos 1 skyriaus 3 poskyrio viršininko mjr. A. Guzevičiaus 1942 06 28 raportas SSRS NKVD komisaro pavaduotojui Merkulovui, ten pat, l. 133; L. Truska, MVD–MGB darbuotojų personalinė sudėtis, *Sovietų saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*, p. 83.

šešių mėnesių perkvalifikavimo kursą baigė 46 iš Lietuvos kilę NKVD darbuotojai²⁹. Tačiau sovietų valdžiai grįžus į Lietuvą, kadry trūko visur, ir kai kurie čekistai buvo siunčiami į kitas veiklos sritis.

Pasibaigus karui aukščiausioji SSRS vadovybė ragino Lietuvos SSR vadovus siųsti iš Lietuvos kilusius asmenis dirbti saugumo struktūrose, nes tuo metu LSSR čekistų kadrai nebuvo sukomplektuoti, o ypač trūko „makančių lietuvių kalbą“³⁰. Šiuo atveju raginti ėmėsi pats SSRS NKVD komisaras Lavrentijus Berija. Pagal jo 1945 m. nurodymą 1946 m. buvo įkurta čekistų kadry rengimo vienmetė mokykla (anksčiau veikė tik kursai) Vilniuje. Kandidatai turėjo būti parenkami iš „lietuvių kontingento“. Tam reikalui LSSR NKGB kreipėsi į LKP(b) CK, prašydamas atrinkti 200 asmenų iš vietos komunistų ir komjaunuolių³¹ (vėliau skaičius padidintas iki 300, atrinkti 204, o 61 kandidatas atmestas dėl „kompromituojančios medžiagos“³²), tačiau 1945–1946 m. mokyklą baigė tik 80 žmonių³³. Žinant tokius L. Berijos potvarkius, iš dalies galima paaiškinti ir 1953 m. nacionalinių kadry iškėlimo į vadovaujančias pozicijas politiką. Jis tai pradėjo ne 1953 m., – tokios nuomonės laikėsi gerokai anksčiau. Galbūt jis manė, kad Lietuvos sovietizacija gali sėkmingiau vykti įgyvendinama vietinių rankomis. Tik 1953 m. L. Berijai atsirado galimybė nacionalinių kadry iškėlimo politiką įgyvendinti praktiškai.

29 LSSR NKVD darbuotojų, baigusių 6 mėnesių perkvalifikavimo kursus prie SSRS NKVD aukštosios mokyklos sąrašas, *LYA. LKP DS*, f. 1771, ap. 6, b. 79.

30 LSSR NKGB komisaro pavaduotojo kadrams Kolotuškino 1945 10 22 raštas LKP(b) CK sekretoriui kadrams M. Junčiui-Kučinskui, *LYA. LKP DS*, f. 1771, ap. 8, b. 176, l. 71.

31 LSSR NKGB komisaro gen. mjr. D. Jefimovo 1945 10 30 raštas LKP(b) CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui, *LYA. LKP DS*, f. 1771, ap. 8, b. 176, l. 82; L. Truska, MVD–MGB darbuotojų personalinė sudėtis, *Sovietų saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*, p. 86.

32 LSSR NKGB komisaro pavaduotojo kadrams Kolotuškino 1946 05 30 raštas LKP(b) CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui, *LYA. LKP DS*, f. 1771, ap. 9, b. 263, l. 66.

33 LSSR MGB ministro pavaduotojo kadrams A. Gailevičiaus 1949 11 25 raštas LKP(b) CK Administracinio skyriaus vedėjui M. Moskviniui, ten pat, ap. 52, b. 48, l. 271c.

Šiuo atveju LKP vadovybė nerodė jokios iniciatyvos ar aktyvumo, nors turėjo, nes taip galėjo išlaikyti įtaką LSSR MGB kadrų formavimui. Kiekvienais metais LKP(b) CK gaudavo prašymus iš LSSR MGB, kad partijos vietos komitetai parinktų atitinkamą kursantų skaičių iš sistemai patikimų sluoksnių, kaip viename buvo teigiama, „iš labiausiai patikrintų, teigiamai charakterizuojamų darbe, raštingų Lietuvos KP(b) narių ir kandidatų bei komjaunuolių“³⁴.

Čia irgi pasitaikydavo konfliktų, kai parinkto kandidato neišleisdavo iš darbo vietos partijos komitetai. Tokiu atveju MGB apie tai informuodavo LKP(b) CK ir prašydavo paskubinti reikalą. Kai kada LKP(b) CK iniciatyvą galėdavo slopinti MGB vadovybė. Antai 1948 m. LKP(b) CK biuro nutarimu darbai į MGB buvo numatyta nusiųsti 150 „vietinės tautybės“ operatyvinių darbuotojų. Bet SSRS MGB-MVD nurodymu šis skaičius sumažintas iki 50 žmonių³⁵. Kitais duomenimis, darbui planuota parinkti net iki 200 lietuvių komunistų ir komjaunuolių bei 400 mokančių lietuvių kalbą³⁶. Parinkti kandidatai po patikrinimų dažnai buvo pripažįstami netinkamais, kai kada daugiau nei pusė³⁷. Paprastai kandidatai turėjo būti atrenkami iš patikrintų, teigiamai apibūdintų partijos narių, kandidatų ar komjaunuolių³⁸. Kartais LKP(b) vadovybė, kratydamasi atsakomybės, nurodydavo partijos komitetams kandidatus parinkti drauge su vietos MGB viršininkais³⁹.

34 LSSR MGB ministro pavaduotojo L. Martavičiaus 1950 08 15 raštas LKP(b) CK Administracinio skyriaus vedėjui M. Moskviniui, ten pat, ap. 92, b. 23, l. 262.

35 LSSR MGB ministro pavaduotojo P. Kapralovo 1948 01 25 pažyma apie MGB organų komplektavimą, ten pat, ap. 11, b. 284, l. 37.

36 LKP(b) CK sekretoriaus kadrams D. Šupikovo pasirašyta 1948 01 01 LKP(b) CK ataskaita apie darbą su kadrėmis 1947 m., ten pat, b. 214, l. 181.

37 L. Truska, MVD–MGB darbuotojų personalinė sudėtis, *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*, p. 88.

38 LSSR MGB ministro pavaduotojo A. Gailevičiaus 1951 02 25 raštas LKP(b) CK Administracinio skyriaus vedėjui Bylinskiui, *LYA. LKP DS*, f. 1771, ap. 108, b. 18, l. 189.

39 LKP(b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus 1949 m. raštas miestų ir apskričių partijos komitetams, ten pat, ap. 52, b. 45, l. 275.

Baigę mokyklą „nacionaliniai“ kadrai dažniausiai buvo siunčiami į apskritis organizuoti kovą su partizanais. Bet vadovaujančioje grandyje jie tesudarė mažumą, nes 1948 m. iš 299 MGB valsčių poskyrių viršininkų tik 18 buvo lietuviai⁴⁰. LSSR MGB centrinis aparatas, ypač vadovaujančioji jo grandis, liko nelietuviškas iki pat 1953 m., nes 1947 m. tarp LKP nomenklatūrai priklausančių čekistų lietuvių buvo tik 3,86 proc. VKP(b) CK atstovo pripažinimu, tai „ypač sunkina valstybės saugumo organų darbą“⁴¹. 1948 m. lietuvių padaugėjo iki 7,7 proc.⁴², bet LSSR MGB centro aparate dirbo tik 26 lietuviai (iš 419 darbuotojų)⁴³.

MGB padalinių vadovai tokią padėtį aiškino įvairiai, nors tikroji priežastis buvo nepasitikėjimas vietos gyventojais. Dar 1945 m. SSRS NKGB komisaro pavaduotojas Bogdanas Kobulovas sakė, kad negalima surasti lietuvių darbuotojų, „kurie vadovautų darbui respublikos organuose“⁴⁴. Jau pats gyvenimo „laikiniame vokiečių okupuotoje teritorijoje“ faktas neigiamai apibūdindavo kandidatą į čekistus. Todėl partijos atrinktus kandidatus dar tikrindavo pats saugumas ir neretai atrodavo nepageidaujama praeities biografijos faktų. Tokie dviprasmiška padėtis ir nepasitikėjimas LKP(b) CK taip pat leido kritikuoti saugumą, esą šis nekomplektuoja „nacionalinių“ kadru⁴⁵.

Pokario metais patys lietuviai nerodė noro nei stoti į partiją, nei dirbti saugume, nes daugelis ateities lūkesčius siejo su Vakarų pagalba. Vėliau A. Sniečkus partijos neveiklumą šioje srityje teisingai apibūdino: „nelengva mums ir surasti kadru, kurie tikrai tikėtų dirbti saugumo ar partiniuose organuose,

40 K. Antanaitis, Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra, *Darbai ir dienos*, t. 7(18), p. 197.

41 VKP(b) CK kadru valdybos inspektoriaus Jakovlevo 1948 07 10 išvada pagal LKP(b) CK ataskaitą, *LVA. LKP DS*, f. 1771, ap. 11, b. 214, l. 230.

42 V. Tininis, *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m.*, t. 1, p. 40.

43 LSSR MGB ministro pavaduotojo kadrams Basovo 1948 m. pažyma, *LVA. LKP DS*, f. 1771, ap. 11, b. 284, l. 19.

44 V. Tininis, *Lietuva 1944–1988 m., Gimtasis kraštas*, 1991, Nr. 51/52, p. 12.

45 L. Truska, MVD–MGB darbuotojų personalinė sudėtis, *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*, p. 84.

nes iš 2700 tūkstančių Lietuvos gyventojų apie 800 tūkst. artimųjų gyvena kapitalistinėse šalyse, pirmiausia Amerikoje, daugelio giminės yra išstremti ar represuoti⁴⁶. Taip buvo teisinamas tam tikras neveiklumas ir atsakomybės vengimas. Taigi Maskvos vadovybė deklaratyviai skatino rengti vietinius čekistų kadrus, bet kartu ir jais nepasitikėjo, o Lietuvos komunistų vadovai didelės iniciatyvos (turbūt vengdami atsakomybės) nerodė.

KONFLIKTINĖS SITUACIJOS

Stipresnes pozicijas – LKP vadovų ar MGB atstovų – liudytų aplinkybės, lėmusios konfliktinių situacijų baigtį. Neretai konfliktus sukeldavo vadovai, nesusiję jokiais pavaldumo ryšiais. Vienas iš tokių buvo minėtasis SSRS NKVD/NKGB įgaliotinis I. Tkačenka, – jis vietinių partinių organų adresu dažnai rašydavo įvairias pažymas apie žemesnio rango sovietinių pareigūnų darbo trūkumus ir tariamus nusikaltimus, tačiau kartu draudė vietos čekistams suiminėti atsakingus apskričių ir valsčių pareigūnus (o tokių atvejų pasitaikydavo) be vietos partijos sekretorių žinios. Apie slaptą suėmimą vis tiek turėjo būti pranešama partijos sekretoriams⁴⁷. Bet kartu I. Tkačenka žaidė dvigubus žaidimus. Rodydamas čekistinį uolumą, jis pradėjo siųsti į Maskvą pranešimus, nukreiptus ne tik prieš paprastus administracijos pareigūnus ar apskričių partijos komitetų sekretorius, bet ir prieš LSSR vadovus – prieš A. Sniečkę, M. Gedvilą, J. Paleckį, – nurodydamas jų įtartinę elgesį ar neveiklumą⁴⁸. Kritika neaplenkė net VKP(b) CK Lietuvos biuro vadovo M. Suslovo⁴⁹. Vienas toks jo pasirašytas raštas apie minėtus asmenis buvo nusiųstas L. Berijai, o per jį turėjo pasiekti patį J. Staliną. Tokiais raštais I. Tkačenka viršijo visus jam priskirtus įgaliojimus. Nepaisant to, partijos se-

46 V. Tininis, *Sniečkus. 33 metai valdžioje*, p. 127.

47 SSRS NKVD–NKGB įgaliotinio Lietuvai gen. ltn. I. Tkačenkos 1945 07 26 raštas visiems NKVD–NKGB operatyvinių sektorių vadovams ir kt., *LYA*, f. K-41, ap. 1, b. 177, l. 111.

48 SSRS NKVD–NKGB įgaliotinio Lietuvai gen. ltn. I. Tkačenkos 1945 07 19 d. raštas SSRS NKVD liaudies komisarui L. Berijai. Prieiga per internetą: <<http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/58964>> [žiūrėta 2013-05-16].

49 Ten pat.

kretoriai ir Lietuvos SSR vadovai nebuvo pakeisti. Todėl manytina, kad LKP vadovybės pozicija Stalino akyse buvo stipresnė nei saugumo. Mat vykdančiam Lietuvos sovietizaciją Kremlui buvo reikalinga ir vietinės kilmės LKP vadovybė, o ne vien saugumas, ne visada tiksliai pajėgęs perprasti sudėtingą Lietuvos SSR gyvenimo tikrovę. Tačiau minėtasis saugumietis nerimo ir toliau rašė Maskvai skundus, esą LSSR partinių ir sovietinių organų politinis darbas vykdomas silpnai, o valdymo aparatas blogai apvalomas nuo „antisovietinio elemento“⁵⁰. Bet LKP vadovybė griežto Maskvos atsako taip ir nesulaukė.

Minėtajam I. Tkačenkai be tikros priežasties pavyko pašalinti iš aukščiausios LSSR vadovybės tik NKGB komisarą Aleksandrą Guzevičių. Tai ganaėtinai iliustruoja to meto Lietuvos realijas. Istorinėje literatūroje įprasta manyti, kad A. Guzevičius buvo atleistas dėl to, jog efektyviai nekovojo su antisovietiniu pasipriešinimu. Tai patvirtina istorikų cituojama LKP(b) CK charakteristika, pažyminti, jog LSSR NKGB komisaras nesusidoroja su pareigomis⁵¹. Vėlesnėse LKP CK buvusio komisaro charakteristikose teigta irgi panašiai: „nesugebėjo organizuoti operatyvinio bylų tyrimo ir laiku izoliuoti liaudies priešų; ir kaip nesusidorojantis su einamomis pareigomis“ atleistas iš darbo⁵². Tačiau tose pačiose pažymose teigiama, kad šis asmuo pasižymėjo ir kovoje su „liaudies priešais“. Vienoje charakteristikoje teigiama: „greitai įsisavino operatyvinį čekistinį darbą ir pravedė reikšmingą darbą valant respubliką nuo liaudies priešų, kontrrevoliucinių organizacijų vadovų ir narių, egzistavusių prie smetoninės valdžios ir naujai kuriamų gestapo pagalba“⁵³. Kitoje charakteristikoje rašoma: „pravedė didelį darbą

50 SSRS NKVD–NKGB įgaliotinio Lietuvai I. Tkačenkos 1945 11 25 raštas L. Berijai, LYA, f. K–8, ap. 1 [mikrofilmas].

51 V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, p. 183–184; L. Truska, MVD–MGB darbuotojų personalinė sudėtis, *Sovietų saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*, p. 120.

52 LKP(b) CK sekretoriaus kadrams E. Ozarskio 1947 01 24 pasirašyta charakteristika, LYA. LKP DS, f. 1771, ap. 224, b. 2585, l. 20.

53 LKP(b) CK sekretoriaus kadrams M. Junčo-Kučinsko 1945 12 13 pasirašyta charakteristika, ten pat, ap. 227, b. 2585, l. 14.

valant respubliką nuo liaudies priešų“⁵⁴. Negana to, 1945 m. birželio mėn. jis buvo apdovanotas Raudonosios vėliavos ordinu⁵⁵. Kas gi galėjo pasikeisti per keletą mėnesių? Kaltinimas dėl nesusitvarkymo su pagrindžiu gali atrodyti nepakankamas. Nes po to į LSSR NKGB komisaro postą atėjęs Dmitrijus Jefimovas nei per metus, nei iki tarnybos pabaigos taip ir neužgniaužė partizaninio judėjimo ir vien dėl to niekas jo nepašalino. Be to, reikia pasakyti, jog tuo laiku pagrindinė struktūra, kovojusi su partizanais, buvo NKVD, bet jos vadovų taip pat niekas nejudino. 1945 m. rugpjūčio 24 d. LKP(b) CK plenumo A. Guzevičiaus atleidimas buvo motyvuojamas tuo, kad komisaras paisė vietos veikėjų įsakymų ir nenoromis vykdė LKP „valymus“⁵⁶. Bet tai irgi ne visa tiesa. Vertėtų atkreipti dėmesį į kitą, subjektyvesnį, momentą. Kaip tik tuo metu kilo konfliktas tarp A. Guzevičiaus ir I. Tkačenkos, nes pirmasis dėl kilusių tarpusavio nesusipratimų ir darbo stiliaus pasiskundė SSRS NKGB. Iš Maskvos jam buvo atsakyta, jog tokie I. Tkačenkos darbo trūkumai praleisti žinomi, tačiau jis reikalingas⁵⁷. O šių dviejų asmenų pozicijos Maskvos aktyse nebuvo lygiavertės. I. Tkačenkos pozicija buvo kur kas aukštesnė vien dėl karinio laipsnio. Pažeidus subordinaciją būsimojo rašytojo karjera saugume buvo baigta.

Bet vien I. Tkačenkos raštai LKP(b) vadovybės neišjudino. 1947 m. panaikinus VKP(b) CK biurą I. Tkačenka išvyko iš Lietuvos. Tai rodė gana tvirtas A. Sniečkaus pozicijas ir apibrėžtos apimtios veiksmų laisvę. Saugumas suiminėdavo sovietinių įstaigų darbuotojus, bet partinio aparato liesti nedrįso.

Su kitais LSSR MGB ministrais, kitaip nei su minėtoju NKGB/NKVD įgaliotiniu, LKP CK vadovybė sutarė daug geriau. Standartiškai MGB mi-

54 LKP(b) CK sekretoriaus kadrums E. Ozarskio 1947 01 24 pasirašyta charakteristika, ten pat, l. 20.

55 Kadrių įskaitos lapas 1947 01 17, ten pat, b. 2585, l. 17ap.

56 K. Antanaitis, Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra, *Darbai ir dienos*, t. 7(18), p. 197.

57 A. Guzevičiaus 1961 08 29 laiškas M. Suslovui, *LYA. LKP DS*, f. 77, ap. 28, b. 3728, l. 292.

nistrai priklausė LKP(b) CK biurui. Bet kartais viršenybės klausimais kildavo konfliktinių situacijų. Partiniame gyvenime irgi pasitaikė tarpusavio susidūrimų. Antai LKP(b) CK plenuuose A. Sniečkus tai kritikuodavo saugumo darbą⁵⁸, net grasino, kad už nusižengimus įstatymams reikės „atsakyti partiniams organams“⁵⁹, tai gindavo jų veiksmus⁶⁰. O reikiamu momentu nepagalėdavo teigiamų charakteristikų vietiniams čekistams. Jau atleisto iš ministro posto D. Jefimovo charakteristikoje, pasirašytoje A. Sniečkaus, teigiama, kad šis „pasirodė kaip sumanus vadovas“, pasiekė rezultatų likviduojant partizaninį judėjimą, „aktyviai dalyvavo vadovaujant ūkiniam ir partiniam-politiniam darbui respublikoje“⁶¹. Vėliau palankiai įvertino ir kitą ministrą Piotrą Kapralovą, esą jis, nepaisant trūkumų, nusipelnė „didesnio dėmesio ir pagarbos“⁶². A. Sniečkus P. Kapralovo, jau atleisto iš KGB tarnybos, nepamiršo ir vėliau. Šiam gyvenant Maskvoje prastomis buitinėmis sąlygomis, LKP CK pirmasis sekretorius bandė tarpininkauti dėl jų pagerinimo⁶³. Tai liudytų tarp jų egzistavus draugiškus santykius. Kita vertus, kad ir kokie būtų buvę santykiai su saugumo struktūromis, A. Sniečkus ir jo aplinka pergyveno visus LSSR MGB vadovus. Tai rodo laviravimo svarbą, jo turėtus palaikymą ir įgytą pasitikėjimą Kremliaus aplinkoje.

Kaip minėta, sovietų saugumas nuolat teikdavo informaciją LKP(b) CK apie padėtį Lietuvoje, kompromituojančią medžiagą apie atskirus pareigūnus. Bet vienašališkų sprendimų jų atžvilgiu nesiryždavo imtis, neatsiklausdamas LKP(b) CK ir negaudamas pritarimo. Nepajudinami buvo daugelis

58 V. Tininis, *Sniečkus. 33 metai valdžioje*, p. 84; V. Tininis, *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m.*, t. 1, p. 38.

59 K. Antanaitis, *Lietuviškoji sovietinė nomenklatura, Darbai ir dienos*, Nr. 7(18), p. 197.

60 J. Starkauskas, *Represinių struktūrų ir komunistų partijos bendradarbiavimas įtvirtinant okupacinį režimą Lietuvoje 1944–1953 m.*, p. 188.

61 LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus 1949 m. vasario mėn. charakteristika D. Jefimovui, *LYA. LKP DS*, f. 1771, ap. 52, b. 45, l. 185.

62 V. Tininis, *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m.*, t. 1, p. 40.

63 LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus 1959 10 31 raštas KGB prie SSRS MT pirmininkui A. Šelepinui, *LYA. LKP DS*, f. 1771, ap. 205, b. 8, l. 21.

LSSR pareigūnų, nors jų atžvilgiu buvo teikiama „kompromituojanti“ informacija. Antai apie SSRS konsulate Niujorke dirbantį Lauryną Kapočių MGB rašė, kad šis eidavo į neaiškius susitikimus su užsienio lietuviais⁶⁴. Kitąsyk MGB išsiaiškino, jog LSSR MT pirmininko pavaduotojas Ksaveras Kairys prieškarį dalyvavo estafetės, skirtos A. Smetonos 60-mečiui, bėgime⁶⁵. Daugeliu atvejų tokios pažymos nepaveikė A. Sniečkaus, ir minėti asmenys išsaugojo vadovaujančias pozicijas. Vis dėlto kai kuriais atvejais asmuo netekdavo pareigų. Štai 1951 m. MGB parengė pažymą apie LSSR teisingumo ministrą Jurgį Blieką, jo kilmę, gimines ir kt.⁶⁶ Tais pačiais metais jis buvo atleistas, bet motyvuojant nesugebėjimu vadovauti ministerijos darbui⁶⁷, o ne dėl praeities „nuklydimų“. Represijos jo atžvilgiu nebuvo taikomos. Nesiėmimą pernelyg ryžtingų veiksmų iš partijos pusės galima aiškinti nenoru suteikti saugumui daugiau galių kontroliuoti sovietinius pareigūnus, mat įsigalintys čekistai galėjo aktyviau sekti pačius partijos vadovus. Beje, partijos interesas irgi buvo nelaikyti savo gretose nepatikimų.

Kartu LKP(b) CK naudojosi MGB paslaugomis prirėikus patikrinti asmenų patikimumą ar ieškoti juos kompromituojančių faktų. O saugumas neišsiversdavo be LKP(b) CK tarpininkavimo, kai reikėdavo susisiekti su kitomis sovietų institucijomis. Štai per A. Sniečkų buvo susisiekiama su Pabaltijo karinės apygardos vadovybe⁶⁸. Tokie pavyzdžiai rodo partijos ir saugumo bendradarbiavimą. Partija su saugumu sutartinai kovojo su antisovietiniu pasipriešinimu, nors galėjo skirtis jų siūlomi veiksmai. Glaudaus bendradarbiavimo slopinant antisovietinį pasipriešinimą pavyzdžių apstu, o konfliktines situacijas provokavo pati nervinga pokarinė padėtis.

64 LSSR MGB ministro P. Kondakovo 1952 11 05 pažyma apie L. Kapočių, *LYA*, f. K-1, ap. 10, b. 154, l. 151.

65 LSSR MGB ministro pavaduotojo L. Martavičiaus 1952 12 23 d. raštas LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, ten pat, l. 186.

66 V. Tininis, *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m.*, t. 1, p. 234–236.

67 Ten pat, p. 103–104.

68 LSSR MGB ministro D. Jefimovo 1949 01 03 raštas LKP(b) CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui, *LYA. LKP DS*, f. 1771, ap. 52, b. 48, l. 276.

NKGB/MGB SANTYKIAI SU KITOMIS INSTITUCIJOMIS

Su kitomis sovietinėmis institucijomis NKGB/MGB palaikė daugiau ūkinius santykius. Nors formaliai saugumo struktūra priklausė LSSR MT sistemai, saugumiečiai apsiribojo ataskaitomis apie padėtį Lietuvoje MT pirmininkui. Dažniau buvo susirašinėjama dėl patalpų suteikimo MGB reikmėms⁶⁹ ar saugumo darbuotojų aprūpinimo butais, nes iš pradžių gyvenamojo ploto neturėjo net LSSR NKGB vadovai. Todėl kai kurie iš jų kreipdavosi dėl užtariimo į Maskvą. Vienu metu įspėjimo forma teigta, kad nesuteikus butų darbuotojai bus atšaukiami į SSRS⁷⁰. Bet dėl gyvenamųjų patalpų stygiaus tokių problemų nebuvo galima išspręsti⁷¹. Kitais kartais MGB yra kreipusis į LSSR MT dėl trūkstamų maisto produktų pristatymo į jų bufetą ir dėl nepritaikyto jo darbo grafiko⁷².

Saugumas taip pat atsakydavo į LSSR MT užklausas apie asmenis, prašydamas patikrinti, ar apie juos nėra kompromituojančios medžiagos⁷³. Tai galima vertinti ne tik kaip MT formalų atsiklausimą, bet ir kaip apsisaugojimą nuo nepageidautinų asmenų. Taip pat LSSR MT pareigūnai gaunamus tremtinių prašymus persiūsdavo MGB ir atsižvelgdavo į jos darbuotojų nuomonę.

69 LSSR MT pirmininko M. Gedvilo 1946 04 18 raštas SSRS MGB ministro pavaduotojui armijos generolui V. Merkulovui, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. R-754, ap. 13, b. 70, l. 22.

70 SSRS NKGB–NKVD įgaliotinio Lietuvai I. Tkačenkos 1945 05 29 raštas LSSR Komisarų tarybos pirmininkui M. Gedvilui, ten pat, b. 38, l. 14.

71 LSSR MGB ministro P. Kondakovo 1952 10 30 raštas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui ir LSSR MT pirmininkui M. Gedvilui, ten pat, b. 372, l. 127–129.

72 LSSR MGB ministro P. Kapralovo 1950 03 04 raštas LSSR MT pirmininkui M. Gedvilui, ten pat, b. 263, l. 83–85.

73 LSSR komisarų tarybos pirmininko pavaduotojo V. Niunkos 1945 03 05 raštas LSSR NKGB komisarui A. Guzevičiui, ten pat, b. 17, l. 9; LSSR komisarų tarybos pirmininko pavaduotojo V. Niunkos 1945 03 05 raštas LSSR NKGB komisarui D. Jefimovui, ten pat, l. 17; LSSR Komisarų tarybos reikalų valdytojo V. Mickevičiaus 1946 01 07 raštas LSSR NKGB, ten pat, b. 70, l. 1; LSSR MT ministro pavaduotojo V. Pisarevo 1950 03 01 raštas LSSR MGB ministrui P. Kapralovui, ten pat, b. 263, l. 17.

Čekistai drąsiau elgdavosi MT padalinių pareigūnų, palyginti su partijos nariais, atžvilgiu. Jiems mažiau reikėjo rinkti „kompromituojančios“ medžiagos, kad vienas ar kitas sovietinis darbuotojas būtų suimtas.

Taip pat sovietų saugumas nuolat bendraudavo su LSSR vyriausybės institucijomis, turinčiomis ryšių su užsieniu, ar tai būtų Repatriacijos komitetas (yra išlikę nemažai susirašinėjimo dokumentų), ar pati URM. Mat veikla užsienyje ir ryšių su užsieniu kontrolė buvo viena iš saugumo veiklos prerogatyvų.

Formaliai aukščiausia respublikos valdžia buvo LSSR AT kaip įstatymų leidžiamasis organas, bet su juo nelabai kas skaitėsi: nei LKP(b) CK, nei LSSR MT, nei MGB. Atvirkščiai, saugumas net skaitė LSSR AT Prezidiumo pirminko korespondenciją su užsienio šalimis⁷⁴ arba rinko nuomones apie jį⁷⁵. Neatmestina, kad tai daryta su LKP(b) vadovybės pritarimu ar netgi skatiniu. LSSR AT pareigūnai ar deputatai, neapsikentę saugumiečių savivalės, iškeldavo faktus apie saugumo struktūrų vykdomą žmonių terorizavimą, žudynes, apiplėšimus, ypač apie NKVD darbuotojų ar kareivių siautėjimus Lietuvos apskrityse. Antai 1945 m. LSSR AT Prezidiumo sekretorius Stasys Pupeikis pateikė faktų apie NKVD nusikaltimus Zarasų apskrityje⁷⁶ arba deputatas rašytojas Petras Cvirka pranešė apie nužudytus žmones savo gimtajame Veliuonos valsčiuje⁷⁷. Tokių pavyzdžių buvo ne vienas, tačiau panašūs pareiškimai bendros padėties nekeisdavo.

Dar galima pridurti, kad pagal nusistovėjusią tradiciją aukščiausi saugumo pareigūnai (LSSR MGB ministras ir jo pavaduotojai) buvo „iškeliami ir išrenkami“ LSSR AT deputatais. 1947 m. „išrinkti“ 3 aukščiausi LSSR MGB vadovai (I. Tkačenka, D. Jefimovas, P. Kapralovas), jei neminėsime deputa-

74 LSSR MGB ministro P. Kondakovo 1952 09 12 raštas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui, *LVA. LKP DS*, f. K-41, ap. 1, b. I. 179–180.

75 LSSR MGB ministro P. Kondakovo 1952 m. spalio mėn. raštas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui, ten pat, l. 245–248.

76 *Laisvės kovotojų prisiminimai*, sud. R. Kaunietis, t. 8, Vilnius, 2014, l. 164–166.

77 J. Banionis, J. Paleckio asmens fondas: Lietuvos sovietizavimo vaizdas, *Darbai*, Nr. 2, Vilnius, 1996, p. 15.

tų, anksčiau dirbusių saugume. Minėtų personų rinkimų plakatuose buvo pažymimas jų partiškumas. Štai apie I. Tkačenką rašyta: „Ištikimas Lenino-Stalino partijos sūnus drg. Tkačenko veda nesutaikomą kovą su kontrrevoliucija, su Tarybų Sąjungos priešais, kurie bando sutrukdyti sėkmingą mūsų šalies vystymąsi, laimingą liaudies gyvenimą.“⁷⁸ Arba LSSR MGB ministro pavaduotojas Petras [taip plakate – D. J.] Kapralovas numatęs „seno bolševiko patyrimą, visas žinias, visą energiją atiduot Tarybų Lietuvos atstatymo klausimu“⁷⁹. Šie pareigūnai nesiteikė teikti ataskaitų už deputato darbą, kaip tai darė eiliniai darbininkai ar kolūkiečiai, „išrinkti“ į LSSR AT. Bet jų „išrinkimas“ liudija saugumiečius buvus sistemos dalimi, o ne už jos ar virš jos.

Tokios saugumo padėties ir bendradarbiavimo su kitomis institucijomis tendencijos, pakoreguotos laiko pokyčių, išliko ir vėliau.

BENDROS VEIKLOS PAVYZDŽIAI

Nagrinėjant pokarinę LSSR istoriją galima aptikti daug komunistų partijos ir saugumo ministerijos interesų sutapimo pavyzdžių. Jie dar kartą parodo, kad partijos ir saugumo tikslai buvo panašūs ar net vienodi, tik jų siūlomi poveikio būdai galėjo skirtis. Veikiausiai skyrėsi dėl to, kad bendruose darbuose kiekviena iš šių struktūrų turėjo savo funkcijas ir veikimo kryptis ir numatė skirtingus vieno ar kito klausimo sprendimo būdus.

1944 m. vasarą nei partiniai organai, nei saugumo struktūros neprognozavo kai kurių pokarinių reiškinų Lietuvoje, ir todėl sovietai stengėsi su patiriamais netikėtumais kuo greičiau susidoroti. Viena pagrindinių pokario LSSR nenumatytų realijų buvo antisovietinis ginkluotas pasipriešinimas. Todėl sovietinės sistemos vienas iš tikslų buvo sunaikinti prasiėdėjusį partizaninį judėjimą (dokumentuose jis vadinamas „nacionalistiniu pogrindžiu ir jo ginkluotomis gaujomis“; o 1944 m. dar manyta, jog priešinasi atsilikę nuo savo dalinių Vokietijos kariuomenės kariai). Sovietų valdžia to nenumatė, todėl iš pradžių nesuvokė jo esmės, priešasčių, ne-

78 I. Tkačenkos rinkiminis plakatas, LCVA, f. R-758, ap. 6, b. 4, l. 223.

79 P. Kapralovo rinkiminis plakatas, LCVA, f. R-758, ap. 6, b. 4, l. 118.

turėjo aiškaus veiksmų plano. Partijos vadovybė tai aiškino klasių kova, ir čia visos sovietinės struktūros sutarė dėl tikslo. Neįvertinusi tikrosios padėties partija (neretai tiesiogiai iš Maskvos) dažniausiai direktyviškai nurodydavo būtinybę nuslopinti judėjimą trumpiausiais terminais, o veiksmus turėdavo atlikti saugumas. Vadovaujamasis darbas teko partinėms organizacijoms. Minėtasis M. Suslovas jų uždavinį apibrėžė taip: „organizuoti buržuazinių nacionalistų gaujų sutriuškinimą ir įvykdyti tai per trumpiausią laiką“⁸⁰. Apie tai buvo nuolat kalbama partinės valdžios ir saugumo struktūrų posėdžiuose. Atsakomybė dėl neįvykdytų planų ir pirmųjų nesėkmių buvo permetama vienų kitiems. Itin kritiškai pasisakydavo minėtasis I. Tkačenka. Viename įsakyme jis pabrėžė Lietuvos SSR esant „ypatingai įtemptą politinę situaciją“ ir nepatenkinamus partijos bei vyriausybės veiksmus kovai su pogrindžiu, nes pastarasis pasiekdavo rezultatų dėl sovietinių ir partinių organų „politinio-masinio darbo“ „labai žemo lygio“. Tačiau kartu jis kritikavo NKVD/NKGB struktūras, nevykdančias „mūsų partijos“ nurodymų. Jis reikalavo stebėti sovietinių ir partinių organizacijų darbą ir nustatyti, ar jos teisingai įgyvendina VKP(b) CK ir LKP(b) CK plenumų nurodymus, o nuolat išaiškinamus trūkumus šalinti partijos komitetams⁸¹.

Vis dėlto dažniau partiniai organai spausdavo saugumo struktūras, kad šie greičiau palaužtų partizaninį judėjimą. Beje, pats saugumas pripažindavo, kad per skubėjimą reikiamų rezultatų pasiekti nepavyks. Vienas pasakutinių partijos nurodymų šiuo klausimu buvo 1951 m. rugpjūčio mėnesį. VKP(b) CK, svarstydamas LSSR MGB darbą, užsibrėžė likviduoti „banditizmą“ iki 1952 m. pirmos pusės⁸². Nurodymas liko neįvykdytas. Galima daryti prielaidą, kad tai turėjo įtakos čekistų socialinėms garantijoms, nes nuo

80 H. Šadžius, VKP(b) Lietuvos biuro veikla organizuojant tautinio pasipriešinimo slopinimą, *Lietuvos istorijos metraštis*. 1997, Vilnius, 1998, p. 247.

81 SSRS NKVD/NKGB įgaliotinio Lietuvai gen. ltn. I. Tkačenkos 1945 m. spalio mėn. įsakymas, *LYA*, f. K-41, ap. 1, b. 169, l. 41–44.

82 LSSR MGB pažyma apie kovą su partizanais (ne anksčiau 1952 05 17), *LYA*, f. K-41, ap. 1, b. 217, l. 97.

1944 m. rugpjūčio mėn. iki 1951 m. gruodžio 31 d. dalyvavusiems kovoje su partizanais čekistams tiesioginė 1 kovos diena buvo prilyginta 3 dienų stažui. Vėliau kovose dalyvavusiems tai netaikyta greičiausiai dėl laiku neįvykdyto partijos nurodymo. Beje, partizaninis judėjimas tada iš esmės jau buvo palaužtas.

Kita staigmena sovietams buvo daugelio lietuvių pasitraukimas į užsienį, juolab kad išvyko savo noru, vengdami sovietų represijų. Kadangi sovietų įstaigos neperprato šių aplinkybių, todėl ir daromi veiksmai nedavė norimų rezultatų. Pirmiausia buvo iškeltas tikslas susigrąžinti karo pabėgėlius į sovietų Lietuvą. Tai buvo sąjunginio repatriacijos proceso dalis. Kiekviena institucija, siekdama bendrų tikslų, turėjo savo funkcijas. Santykiškai atvirai veikė Repatriacijos komitetas prie LSSR MT, LSSR Užsienio reikalų ministerija. O štai LSSR NKGB/MGB kuravo slaptąją šio proceso dalį. Čekistai savomis priemonėmis surinktas žinias (dažnai netikslias) apie padėtį tarp lietuvių karo pabėgėlių užsienyje persiųsdavo sovietinei administracijai, kartu teikdami siūlymus veikti. 1945 m. pabaigoje NKGB pranešė, jog dėl pablogėjusios ekonominės padėties tarp lietuvių sustiprėjo nuotaikos grįžti į Lietuvą, todėl esąs tinkamas momentas siųsti LSSR atstovus aiškinamajam darbui⁸³. Tokia informacija buvo dalijamas ir visa ji patekdavo LKP(b) CK. Nors buvo dirbama bendromis kryptimis, planuotų rezultatų nepasiekta.

IŠVADOS

SSRS aukščiausioji partijos vadovybė pokariu išlaikė įtaką saugumo struktūroms. Šios veikė kaip sistemos represinis įrankis. Čekistus su sovietinė sistema siejo bendra partija ir deklaruojama ideologija.

Saugumo padėtis Lietuvos SSR valdymo sistemoje turėjo savą specifiką, padiktuotą pokarinio respublikos gyvenimo sąlygų. Operatyvinės veiklos nurodymus saugumo LSSR padalinys gaudavo iš tiesioginės vadovybės

83 LSSR NKGB komisaro D. Jefimovo 1945 12 11 d. specialusis pranešimas M. Suslovui ir A. Sniečkui, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 23, l. 212.

Maskvoje, o partinė įtaka ir kontrolė turėjo būti vykdoma per vietos partinę vadovybę kaip VKP(b) padalinį sovietų Lietuvoje. LKP(b) įtaka NKGB/MGB reiškėsi keliomis formomis. Tai pareigūnų tvirtinimas konkrečioms pareigoms pagal veikiančią nomenklatūrinę sistemą. Kitas įtakos svertas buvo nacionalinių kadro parinkimas darbui saugumo struktūrose. Vadovybė Maskvoje šį procesą vienu metu ir skatino, ir stabdė. LKP vadovybė nerodė aktyvios iniciatyvos ir vengė atsakomybės šiais klausimais. Konfliktinės situacijos tarp partijos ir saugumo išbandydavo vienu ir kitų pozicijų tvirtumą. Aptariamoju metu LKP CK vadovybė liko nepajudinama, nes saugumui pristigo galios ją pašalinti. Darytina prielaida, kad Lietuvos sovietizacijos procese SSRS vadovybė teikė pirmenybę ne vietos saugumo, o partinių struktūrų vadovybei. Tuo galima paaiškinti, kodėl LKP(b) vadovybė nebuvo pakeista, nors čekistai rašė skundus į Maskvą. NKGB/MGB su kitomis Lietuvos SSR institucijomis (LSSR MT ir jos padaliniais) daugiau siejo ūkiniai santykiai. Sovietų saugumas neatsiskaitydavo formaliai aukščiausiam LSSR organui – Aukščiausiajai Tarybai.

Bendri partijos, saugumo ir kitų sovietinių įstaigų darbai (pvz., antisovietinio pasipriešinimo slopinimas, repatriacijos iš Vakarų skatinimas) liudija, jog visos institucijos buvo bendros sistemos dalys.

LITERATŪROS ŠARAŠAS

ANTANAITIS Kastytis. Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra. *Darbai ir dienos*, Kaunas, 1996, nr. 7 (16), p. 161–258.

ANUŠAUSKAS Arvydas. *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*. Vilnius, 1996. 494 p.

BANIONIS Juozas. J. Paleckio asmens fondas: Lietuvos sovietizavimo vaizdas. *LGGRTI Darbai*, Vilnius, 1996, nr.2, p. 12–26.

Laisvės kovotojų prisiminimai. T. 8. Sudarė Romas Kaunietis. Vilnius, 2014. 730 p.

Lietuvos komunistų partija skaičiais 1918–1975 metais. Sudarė Paulius Beresnevičius. Vilnius, 1976. 288 p.

PETRAVIČIŪTĖ Inga, Sovietinio saugumo struktūra ir funkcijos Lietuvoje. In Truska L., Anušauskas A., Petravičiūtė I., *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*, Vilnius, 1999, p. 7–71.

STARKAUSKAS Juozas. *Represinių struktūrų ir komunistų partijos bendradarbiavimas įtvirtinant okupacinį režimą Lietuvoje 1944–1953 m.* Vilnius, 2007. 766 p.

ŠADŽIUS Henrikas, VKP(b) Lietuvos biuro veikla organizuojant tautinio pasipriešinimo slopinimą. *Lietuvos istorijos metraštis 1997*, Vilnius, 1998, p. 240–270.

TININIS Vytautas, Lietuva 1944–1988 m. *Gimtasis kraštas*, 1991, nr. 51–52, p. 12.

TININIS Vytautas. *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m.* T. 1. Vilnius, 2003. 340 p.

TININIS Vytautas. *Sniečkus. 33 metai valdžioje.* Vilnius, 2000. 284 p.

TININIS Vytautas. *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai.* Vilnius, 1994. 336 p.

TRUSKA Liudas. MVD-MGB darbuotojų personalinė sudėtis. In Truska L., Anušauskas A., Petravičiūtė I. *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*, Vilnius, 1999, p. 72–136.

THE SITUATION OF SOVIET SECURITY SERVICE IN SOVIET LITHUANIA IN 1944–1953

During the Stalinist period state security was part of the system both from the administrative and ideological points of view. The NKGB (from 1946, the MGB) were subordinate to the highest party leadership, while the latter constantly increased its influence on the security agencies.

Although Lithuania was on the periphery of the Soviet Union, here some specific processes were taking place. The Soviet Lithuanian leaders had to obey Moscow and its representatives' dictate. Soviet security besides its direct leaders depended upon the party heads. The question to which party chain it had to obey remains. The Lubyanka prison superintendants' orders concerned mostly the issue of operative activities and coordinated activities in various combinations against foreign intelligence agencies.

The LCP(B) CK received information about the situation in the republic from the chekists, while party committees were to coordinate the activities of the corresponding branch of the Soviet security agencies. They were also to be governed also through the local party organisations inside the security agencies. There was also the nomenklatura system in the USSR. Every higher official had to be approved for his post by the party committees; the chekists were no exception. The Central Committee of the party had to approve some security officials who were on the nomenklatura lists. Security workers who compromised themselves also lost their party membership and jobs by the decision of the party committees. Those processes took place but the question remains to what extent the LCP(B) strove to actively participate in them.

Another leverage the party exercised on security could have been the choice of national cadres for work in the NKGB/MGB structures. The

Moscow leadership encouraged and hampered this process at the same time. A school was founded in Vilnius for this purpose. However, the LCP(B) did not demonstrate initiative and was not active on this issue, most probably it evaded the responsibility.

The strength of local communist party committees or security agencies was testified by the fact how conflicting situations between them were solved. It can be claimed that references about Soviet Lithuanian officials written by checkists in many cases did not harm their careers (especially party). Most probably Moscow needed local communists more than security agents for speedier Sovietisation processes in the country.

Mostly economic issues were dealt with between the NKGB/MGB and other Soviet institutions (e.g. the Council of Ministers of Soviet Lithuania). Common activities show the common interests of all Soviet institutions. The suppression of the armed resistance, the encouragement of repatriations of Lithuanians from the West in the post-war years could be instances of cooperation. Both the party and security agencies agreed upon common goals, only sometimes means of achieving them differed.